

Drugi odsjek

GRAĐANSKO DRUŠTVO

§ 182.

Konkretna osoba, koja je sebi svrha kao *posebna*, kao cjelina potreba i pomiješanost prirodne nužnosti i proizvodnosti, *jedan je princip* građanskog društva - ali posebna osoba, kao bitno u vezi s drugom takvom posebnosti, tako da se svaka posredovana s pomoću druge i ujedno naprosto samo oblikom *općenitosti*, *drugim principom*, čini važećom i zadovoljava.

Dodatak. Građansko društvo je razlika koja stupa između porodice i države, premda njegovo obrazovanje slijedi kasnije nego obrazovanje države; jer kao diferencija ono pretpostavlja državu koju ono mora imati pred sobom kao nešto samostalno da bi postojalo. Stvaranje građanskog društva pripada uostalom modernom svijetu koji svim određenjima ideje tek dopušta da se pojavi njeno pravo. Ako se država predstavlja kao jedinstvo različitih osoba, kao jedinstvo koje je samo zajedništvo, onda se time misli samo određenje građanskog društva. Mnogi od novih učitelja državnog prava ne mogu to dovesti ni do kakvog drugog nazora o državi. U građanskom društvu svako je sebi svrha, sve drugo mu je ništa. Ali bez odnosa prema drugima on ne može postići opseg svojih svrha; ovi drugi su zato sredstvo za svrhu onog posebnog. Ali posebna svrha kroz odnos prema drugom daje sebi formu općenitosti i zadovoljava se tako što ujedno zadovoljava dobrobit drugog. Budući da je posebnost vezana za uslov općenitosti, ona je cjelina tla posredovanja gdje se oslobađaju sve pojedinosti, sve nakane, sve slučajnosti rođenja i sreće, gdje se izlivaju valovi svih strasti, kojima može upravljati samo još um koji ih obasjava. Posebnost ograničena općenitošću, sama je mjera kroz koju svaka posebnost zahtijeva svoju dobrobit.

§ 183.

Sebična svrha u svom ozbiljenju, uvjetovana tako općenitošću, osniva sistem svestrane zavisnosti da su subzistencija i dobrobit pojedinca, te njegov pravni opstanak isprepleteni u subzistenciji, dobrobiti i pravu svih, na tome osnovani i samo u toj povezanosti zbiljski i osigurani. - Taj se sistem može ponajprije promatrati kao *spoljašnja država - država iz nužde i razumska država*.

§ 184.

Ideja u toj razdvojenosti podjeljuje *momentima osebujan opstanak*, - *posebnosti* pravo da sebe razvije i raširi na sve strane, a općenitosti pravo da sebe pokaže kao temelj i nužni oblik posebnosti, kao moć nad njom i kao njenu posljednju svrhu. - Sistem običajnosti koja je izgubljena u svoje ekstreme jest ono što sačinjava apstraktni moment *realiteta* ideje, koja je ovdje samo kao *relativni totalitet i unutarinja nužnost* u toj spoljašnjoj pojavi.

Dodatak. Ovdje je ono običajno izgubljeno u svojim ekstremima a neposredno jedinstvo porodice se raspalo u jedno mnoštvo. Realitet je ovdje spoljašnjost, rastvaranje pojma, samostalnost postojećih momenata koji su postali slobodni. Budući da su se u građanskom društvu posebnost i općenitost raspali, oni su ipak uzajamno povezani i uslovljeni. Pošto izgleda da jedno ima posla upravo sa onim drugim koje mu je suprotstavljeno a samo zamišlja da može biti tako što se od onog drugog drži podalje, svako ipak ima ono drugo za svoj uslov. Tako, na primjer, mnogi smatraju plaćanje poreza povredom njihove posebnosti, smatraju ga nečim njima neprijateljskim, što povređuje njihovu svrhu; ali ukoliko se to *pričinja* istinitim, utoliko se posebnost svrhe ne može zadovoljiti bez onog općenitog, pa neka zemlja u kojoj se ne plaćaju nikakvi porezi, ne bi se ni smjela odlikovati osnaženjem posebnosti. Moglo bi se isto tako činiti da se općenitost bolje drži ako na sebe privlači snage posebnosti, kao što je to, na primjer, izvedeno u Platonovoj državi; ali

ovo je ponovo samo jedan privid, jer su oboje samo pomiješani jedno sa drugim i preokrenuti jedno u drugo. Zahtijevajući moju svrhu ja zahtijevam ono općenito a ovo opet zahtijeva moju svrhu.

§ 185.

Posebnost za sebe, s jedne strane kao zadovoljenje svojih potreba koje se svestrano ispoljava, zadovoljenje slučajne proizvodnosti i subjektivnog nahoda, razara u svojim užicima sebe samu i svoj supstancijalni pojam; s druge strane, kao beskonačno izazvana, a u potpunoj zavisnosti od spoljašnje slučajnosti i proizvodnosti, kao i moću općenitosti ograničena, ona je slučajno zadovoljenje nužne kao i slučajne potrebe. Građansko društvo pruža u ovim suprotnostima i njihovu isprepletanju prizor isto tako raspuštenosti, bijede i zajedničkog fizičkog i običajnosnog propadanja.

Samostalni razvoj posebnosti (usporedi § 124, bilj.) jest moment koji se u starim državama pokazuje kao nastupajuće propadanje običaja i kao posljednji razlog njihove propasti. Ove države, izgrađene dijelom na patrijarhalnom i religioznom principu, dijelom na principu duhovne, ali jednostavne običajnosti - uopće na izvornom prirodnom nazoru, nisu mogle izdržati njegovu razdvojenost i beskonačnu refleksiju samosvijesti u sebi, pa su podlegle toj refleksiji kako se počela pojavljivati, po uvjerenju, a zatim po zbiljnosti, jer je njihovu još jednostavnom principu nedostajala istinski beskonačna sila koja leži samo u onom jedinstvu što dopušta da se *suprotnost* uma *razvije do svoje potpune snage*, pa ju je nadvladao, te u njoj tako sebe održava i nju u *sebi zajedno drži*. - Platon u svojoj državi prikazuje supstancijalnu običajnost u njejoj idealnoj *ljepoti i istini*, ali on nije mogao s principom samostalnosti posebnosti, koji je u njegovo vrijeme prodro u grčku običajnost, nikako drukčije izaći na kraj nego da mu suprotstavi svoju samo supstancijalnu državu i da ga potpuno isključi sve do njegovih početaka što ih on ima u

privatnom vlasništvu (§ 46, bilj.) i *porodici*, a zatim u njegovu daljem razvoju kao vlastita proizvodnost i izbor stalaža itd. Ovaj nedostatak poriče također veliku *supstancijalnu* istinu njegove države, pa se ona zbog njega smatra obično sanjarijom apstraktne misli, onim što se često običava nazivati čak *idealom*. Princip *samostalnosti*, u *sebi beskonačne ličnosti* pojedinca, subjektivne slobode, koji se pojavio unutrašnje u *kršćanskoj* religiji, a spoljašnje - stoga povezan s apstraktnom općenitošću - u *rimskom* svijetu, ne stiče svoje pravo u onom samo supstancijalnom obliku zbiljskog duha. Ovaj je princip povijesno kasniji od grčkog svijeta i isto je tako filozofska refleksija koja se spušta do ove dubine kasnija od supstancijalne ideje grčke filozofije.

Dodatak. Posebnost za sebe je ono što je pretjerano i bezmjereno, a forme ovog pretjerivanja same su bezmjerne. Čovjek kroz svoju predstavu i refleksiju proširuje svoje požude koje nisu nikakav zatvoren krug kao instinkt životinje, i vodi ih u lošu beskonačnost. Ali isto tako je na drugoj strani oskudica i nevolja nešto bezmjereno, a zamršenost ovog stanja može se harmonično riješiti samo kroz državu koja njime ovladava. Ako je Platonova država htjela isključiti posebnost, onda se time ništa ne može pomoći jer bi takva pomoć protivrječila beskrajnom pravu ideje da se ono posebno dopusti kao slobodno. U kršćanskoj religiji poglavito je rođeno pravo subjektivnosti, kao beskonačnost bitka za sebe, a pri tom cjelovitost ujedno mora sadržavati moć da posebnost stavi u harmoniju sa običajnim jedinstvom.

§ 186.

No princip posebnosti, upravo time što se on za sebe razvija do totaliteta, prelazi u *općenitost*, pa ima samo u njoj svoju istinu i pravo svoje pozitivne zbiljnosti. Ovo jedinstvo, koje zbog samostalnosti obaju principa s ovog stajališta razdvojenosti (§ 184) nije običajnosni identitet, upravo zbog toga nije kao *sloboda*, nego kao *nužnost* da se *posebno* uzdigne do *oblika općenitosti*, te da u tom obliku traži i ima svoje opstojanje.

§187.

Individue su kao građani ove države *privatne osobe*, koje imaju svoj vlastiti interes za svoju svrhu. Kako se ta svrha javlja posredovanjem općega, što im se tako *pojavljuje* kao *sredstvo*, to je one mogu dostići samo ukoliko same svoje znanje, htijenje i činjenje određuju na opći način, čineći sebe *karikom* lanca ove povezanosti. Interes ideje u tome što ne leži u svijesti ovih članova građanskog društva kao takvoga, jest *proces* da se njihova pojedinačnost i prirodnost uzdigne prirodnom nužnošću, kao i proizvoljnošću potreba, do *formalne slobode* i formalne *općenitosti znanja i htijenja*, da se u njihovoj posebnosti *obrazuje* subjektivitet.

Povezano je, s jedne strane, s predstavama o nedužnosti prirodnog stanja, o prostodušnosti običaja neobrazovanih naroda, a s druge strane, sa smislom koji potrebe, njihovo zadovoljavanje, užitke i ugodnosti partikularnog života itd. smatra *apsolutnom* svrhom kad se *obrazovanje* ondje smatra nečim samo *spoljašnjim*, nečim što pripada upropaštavanju, a ovdje kao puko *sredstvo* za one svrhe; jedan kao i drugi nazor pokazuje nepoznavanje prirode duha i svrhe uma. Duh ima svoju zbiljnost samo po tome što sebe u sebi samome razdvaja, pa u prirodnim potrebama i u povezanosti ove spoljašnje nužnosti postavlja sebi ovu granicu i konačnost, te ih upravo time što *on sebe* unosi u *njih* prevladava i u tome zadobiva svoj *objektivni* opstanak. Umna svrha stoga nije ni ona prirodna prostodušnost običaja niti užici kao takvi koji se postižu obrazovanjem u razvoju posebnosti, nego da se *prirodna prostodušnost* - tj. dijelom pasivna nesebičnost, dijelom sirovost znanja i volje, tj. *neposrednost i pojedinačnost*, u što je duh utonuo, ukloni i da prije svega ova njena spoljašnjost dobije umnost za koju je sposobna, naime *oblik općenitosti, razumnost*. Samo je na taj način duh u ovoj *spoljašnjosti* kao takav *udomaćen i kod sebe*. Njegova sloboda tako u njoj opstoji, a on u tom elementu, koji je po sebi stran njegovu određenju za slobodu, opstoji *po sebi*, ima posla samo s onim čemu je utisnut njegov pečat i što je od njega proizvedeno. Upravo time *oblik općenitosti* dolazi u misli

za sebe do egzistencije - oblik koji je jedino element dostojan egzistencije ideje. - Obrazovanje je stoga u svom apsolutnom određenju *oslobađanje i rad* višeg oslobađanja, naime apsolutno prolazište ne više do neposrednog, prirodnog, nego duhovnog, isto tako uzdignutog do lika općenitosti beskonačno subjektivnog supstancijaliteta običajnosti. - To je oslobađanje u subjektu *težak rad* protiv pukog subjektiviteta vladanja, protiv neposrednosti požude kao i protiv subjektivne taštine osjećaja proizvoljnosti nahodjenja. To što je ovaj rad težak, sačinjava jedan dio nenaklonosti koji na nj pada. S pomoću tog rada obrazovanja, međutim, događa se da subjektivna volja sama u sebi dobiva *objektivitet*, u kojemu je ona, sa svoje strane, jedino dostojna i sposobna da bude *zbiljnost* ideje. - Isto tako taj oblik općenitosti, do kojega se razradila i uzdigla posebnost, čini ujedno razumnost da posebnost *postaje* istinski *bitak za sebe* pojedinačnosti, a time što on općenitosti daje sadržaj, koji je ispunjava, i njeno beskonačno samoodređenje, sam je u običajnosti kao onaj koji beskonačno za sebe bitkuje, slobodni subjektivitet. To je stajalište ono koje pokazuje *obrazovanje* kao imanentni moment onoga apsolutnoga i beskonačnu vrijednost obrazovanja.

Dodatak. Kao obrazovane ljude možemo razumjeti ponajprije takve koji mogu činiti sve ono što čine i ostali.¹² i koji svoju partikularnost ne izokreću, dok se kod neobrazovanih pokazuje upravo ovo, tim što se ponašanje ne upravlja prema općim svojstvima predmeta. Isto tako onaj ko je neobrazovan može druge ljude u odnosu sa njima vrijeđati tim što se ne ustručava i nema nikakve refleksije za osjećanja drugih. On druge ne želi povrijediti ali njegovo ponašanje nije u saglasnosti sa njegovom voljom. Obrazovanje je dakle dotjerivanje posebnosti da se ponaša po prirodi stvari. Kada istinska originalnost proizvodi stvar, ona zahtijeva istinsko obrazovanje, dok se preobražava u neistinite neukusnosti koje padaju na pamet neobrazovanima.

¹² očigledno oštećeno mjesto; možda se treba nadopuniti ovako: »koji [sve] mogu učiniti [predmetom svijesti]...« Bilj. njem. izd.

§ 188.

Građansko društvo sadržava tri momenta:

- A. Posredovanje *potrebe* i zadovoljavanje *pojedince* njegovim radom i radom i zadovoljavanjem potreba *svih ostalih* - sistem *potreba*.
- B. Zbiljnost onoga što je u tome sadržano kao općenito *slobode*, zaštita vlasništva pravosuđem.
- C. Predostrožnost spram slučajnosti koja zaostaje u onim sistemima i briga oko posebnog interesa kao nečega *zajedničkoga* s pomoću *policije i korporacije*.

A. Sistem potreba

189.

Posebnost, ponajprije kao ono određeno spram onoga općega volje uopće (§ 60), jest *subjektivna potreba* što svoj objektivitet, tj. *zadovoljavanje*, postiže posredovanjem a) spoljašnjih stvari koje su, međutim, isto tako *vlasništvo* i proizvod drugih potreba i *volja* i β) djelatnošću i radom kao onim što posreduju između obje strane. Kako je njena svrha zadovoljavanje subjektivne *posebnosti*, a u vezi s potrebama i slobodnom proizvodljivošću drugih pribavlja važenje *općenitosti*, to je ovaj sjaj umnosti u ovoj sferi konačnosti *razum*, strana na koju se dolazi u promatranju i koja čini ono što izmiruje unutar same ove sfere.

Ekonomija države je znanost koja s ovih gledišta ima svoje ishodište a zatim treba da izloži odnos i kretanje masa u njihovoj kvalitativnoj i kvantitativnoj određenosti i isprepletenosti. - To je jedna od znanosti koja je, kao na svom tlu, nastala u novije vrijeme. Njen razvoj pokazuje interesantnost kako *misao* (vidi Smith, Say, Ricardo¹¹) iz beskonačnog mnoštva pojedinačnosti, koje su isprva leža-

¹¹ *Adam Smith*, Inquiry into the nature and cause of the wealth of nations, 1776. - *Jean Baptiste Say*, Traite'd 'economie politique, 1803. - *David Ricardo*, On the principles of political economy and taxation, 1817. - Bilj. njem. izd.

le pred njom, iznalazi jednostavne principe stvari, razum, koji je u njima djelotvoran i koji njima upravlja. - Kao što je to, s jedne strane, ono što izmiruje da se u sferi potreba spozna taj sjaj umnosti što leži i što je djelotvorno u stvarima, tako je to, obratno, ono polje gdje razum subjektivnih svrha i moralnih mnjenja otkriva svoje nezadovoljstvo i moralnu mrzovolju.

Dodatak. Postoje izvjesne opće potrebe kao što su jelo, piće, odjeća itd., a kako će one biti zadovoljene potpuno ovisi od slučajnih okolnosti. Tamo ili ovdje tlo manje ili više plodno, godine su različite po rodnosti, jedan čovjek je marljiv drugi lijen; ali ova zbrka proizvoljnosti iz sebe proizvodi opća određenja a ovo što je prividno razoreno i bezmisaono, drži jedna nužnost koja nastupa od sebe. Predmet je državne ekonomije da se pronađe ovo nužno, predmet je jedne nauke koja čini čast misli, jer u masi slučajnosti ona pronalazi zakone. Zanimljivo je vidjeti kako se posebne sfere grupiraju, imaju uticaj na druge i od njih bivaju podstaknute ili ometene. Ovo prožimanje, u koje se najprije ne vjeruje jer izgleda da je sve prepušteno samovolji pojedinca, vrijedno je pamćenja prije svega i ima sličnost sa planetnim sistemom koji očima uvijek pokazuje samo nepravilna kretanja ali čiji se zakoni ipak mogu spoznati.

a) Vrsta potrebe i zadovoljavanja

§ 190.

Životinja ima ograničen krug sredstava i načina zadovoljavanja svojih isto tako ograničenih potreba. *Čovjek* i u toj zavisnosti dokazuje ujedno svoje uzdizanje iznad nje i svoju općenitost, ponajprije *pomnogostručavanjem* potreba i sredstava, a zatim *rašćlanjivanjem* konkretne potrebe i *razlikovanjem* njenih pojedinih dijelova i strana koji postaju različitim *partikulariziranim*, a na taj način *apstraktnijim potrebama*.

Predmet je u pravu osoba, na moralnom stajalištu *subjekt*, u porodici *član porodice*, u građanskom društvu